

ISSN 2959-1953

ISSN 2959-1961

<https://osvita.eeipsy.org>

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.07>

ХАРЦІЙ О.М.,

кандидат психологічних наук, доцент,
кафедра практичної психології,

Українська інженерно-педагогічна
академія,

м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНОЇ СИМПТОМАТИКИ У СТУДЕНТІВ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

KHARTSIY O.M. Features of the manifestation of anxiety and depressive symptoms of students from zone of military operations. *Subject of the study: psychological features of the manifestation of anxiety and depressive symptoms of participants in military operations. Objective: to identify individual psychological features of the manifestation of anxiety and depressive symptoms in participants of military operations. Development of a step-by-step system of psychoprophylactic and psychocorrective recommendations for reducing and overcoming the manifestation of anxiety and depressive symptoms in combat participants. Main research objectives: 1. Conduct a theoretical analysis of the manifestation of anxiety and depressive symptoms in participants of military operations. 2. To consider and analyze the individual psychological features of the manifestation of anxiety and depressive symptoms in participants of military operations. 3. To identify the relationship of anxiety and depressive symptoms with the socio-demographic data of participants in military operations. 4. Based on the results obtained, develop a system of recommendations for psychoprophylaxis, psychocorrection, and further social rehabilitation to reduce and overcome anxiety and depressive symptoms in combat participants. The practical significance of the study lies in further psychological assistance to participants in military operations. Socio-psychological adaptation of participants in military operations who have suffered the traumatic impact of factors of the combat situation is an extremely urgent problem, because mental disorders associated with stress during military operations are one of the main internal barriers to adaptation to peaceful life.*

Keywords: *anxiety-depressive symptoms, combatants, psychocorrective recommendations, post-traumatic stress disorder, anamnestic data.*

ХАРЦІЙ О.М. Особливості прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із зони бойових дій. Предмет дослідження: Психологічні особливості прояву тривожно-депресивної симптоматики студентів із зони бойових дій. Мета дослідження: Виявлення індивідуально-психологічних особливостей прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із зони бойових дій. Розробка поетапної системи психопрофілактичних, психокорекційних рекомендацій, щодо зниження та подолання прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із зони бойових дій. Основні задачі дослідження: 1.Провести теоретичний аналіз прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами. 2.Розглянути і проаналізувати індивідуально - психологічні особливості прояву тривожно - депресивної симптоматики. 3.Виявити взаємозв'язок тривожно-депресивної симптоматики, з соціально-демографічними даними студентів із внутрішньо-особистими конфліктами. 4.На основі отриманих результатів розробити систему рекомендацій психопрофілактики, психокорекції, та подальшої соціальної реабілітації, щодо зниження та подолання тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами. Практична значущість дослідження полягає у подальшій психологічній допомозі студентам із зони бойових дій. Соціально-психологічна адаптація студентів із зони бойових дій, які перенесли психотравмуючий вплив факторів бойової обстановки, являє собою надзвичайно актуальну проблему, бо пов'язані зі стресом, під час військових дій, психічні розлади є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя.

Ключові слова: *тривожно-депресивна симптоматика, студенти із зони бойових дій, психокорекційні рекомендації, посттравматичний стресовий розлад, анамнестичні дані.*

Постановка проблеми. Актуальність теми. В умовах війни в Україні дуже багато людей знаходяться в постійному стресі, мають посттравматичний синдром. Дуже важко працювати, навчатися. Виникає внутрішньо-особистісний

конфлікт, проявляються індивідуально-психологічні особливості тривожно-депресивної симптоматики. В тому числі і у студентів, які навчаються під час воєнних дій. В умовах війни студенти із зони бойових дій потребують більшої психологічної уваги.

Ще з 2014 року, а саме з початку проведення операції в зоні АТО, набуває великої актуальності тема психологічної роботи з внутрішньо-особистими конфліктами у людей із зони бойових дій. Та нажаль, на сьогодні військові дії впливають вже на всіх людей в Україні, що потребує величезної терапевтичної допомоги населенню.

Ми досліджували індивідуально-психологічні особливості прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами із зони бойових дій.

Об'єкт дослідження - тривожно-депресивна симптоматика у студентів із зони бойових дій.

Предмет дослідження - психологічні особливості прояву тривожно-депресивної симптоматики студентів із зони бойових дій

Гіпотеза дослідження – за допомогою методів психодинамічної методології на основі групової глибинно-орієнтованої практики, можна значно покращити психологічний стан студентів із зони бойових дій та сприяти зменшенню проявів внутрішньо-особистого конфлікту.

Мета дослідження - виявлення індивідуально-психологічних особливостей прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами із зони бойових дій. Розробка поетапної системи психопрофілактичних, психокорекційних рекомендацій, щодо зниження та подолання прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із зони бойових дій.

Завдання дослідження:

1.Провести теоретичний аналіз прояву тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами.

2.Розглянути і проаналізувати індивідуально - психологічні особливості прояву тривожно - депресивної симптоматики

3.Виявити взаємозв'язок тривожно-депресивної симптоматики, з соціально-демографічними даними студентів із внутрішньо-особистими конфліктами.

4.На основі отриманих результатів розробити систему рекомендацій психопрофілактики, психокорекції, та подальшої соціальної реабілітації, щодо зниження та подолання тривожно-депресивної симптоматики у студентів із внутрішньо-особистими конфліктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В. Райх виявив, що наявність внутрішніх конфліктів може деструктивно

вплинути на психофізіологічний стан особистості. Конфлікти можуть втілюватися в тілесних проявах, такі як напруженість, роздратованість, скутість, що є залишковими проявами захисних процесів в минулому. А. Лоуен розглядав внутрішній конфлікт, що виникає внаслідок протиріччя між принципом задоволення та реальністю. У зв'язку з цим у людини виникають обмеження і як наслідок – психосоматичні захворювання. Згідно Ф. Александеру, психосоматичні захворювання виникають як наслідок емоційної напруги, обумовлене внутрішньо-особистісним протиріччям з різним ступенем витіснення.

Проблема внутрішніх конфліктів розкривається також у працях вчених: А. Р. Лурія, С. Н. Мясіцева (клінічний напрям); Л. С. Виготського, К. І. Божович (теорія розвитку); А. Н. Леонтьєва, В. С. Мерліна (теорія діяльності) і т. д. Конфлікт проявляється у вигляді патогенного явища при виникненні неврозів, зіткнення суперечливих відносин (А. Р. Лурія С. Н. Мясіцев); суперечності виникають у кризові (поворотні) етапи розвитку особистості, вирішення цих конфліктів зумовлюють рушійну силу розвитку особистості (Л. С. Виготський); внутрішньо-особистісне протиріччя виявляється за допомогою структурних компонентів діяльності (мотив, ставлення, цілі і т. д.) (А. Н. Леонтьєв); проблеми виникають на піку критичних і важкорозв'язних життєвих ситуацій у вигляді конфлікту (Ф. Є. Василюк).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Прояви тривожно-депресивної симптоматики дуже індивідуальні у кожної людини. Деякі люди закриваються в собі, перестають спілкуватися, деякі стають дратівливими, агресивними, провокують конфліктні ситуації.

Війна наклала жорсткі випробування на всіх українців. Психіка людей не витримує. Студенти, які навчаються в умовах війни, теж проявляють такі ж симптоми.

Коротка характеристика групи (вибірки) досліджуваних – вибірку дослідження склали 82 студента Української Інженерно-Педагогічної Академії у віці від 18 до 33 років. З них 37 жінок, 45 чоловіків.

Методи дослідження. Методи дослідження склали – емпіричні, статистичні, методи психодинамічної методології, драматерапія, казкотерапія та методи арт-терапії.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше виявлено кореляцію контрольної та експериментальної групи студентів із зони бойових дій після використання методів психодинамічної методології на основі групової глибинно-орієнтованої практики.

Практичне значення одержаних результатів. Практична значущість дослідження полягає у подальшій психологічній допомозі студентам із зони бойо-

вих дій. Соціально-психологічна адаптація студентів із зони бойових дій, які перенесли психотравмуючий вплив факторів бойової обстановки, являє собою надзвичайно актуальну проблему, бо пов'язані зі стресом, під час військових дій, психічні розлади є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя.

З метою підтвердження або спростування гіпотези про наявність значущого кореляційного зв'язку між показниками внутрішньо-особистісних конфліктів і агресивного реагування у студентів із зони бойових дій було проведено дослідження, яке складається з трьох етапів:

Перший етап передбачав підбір методик з подальшою діагностикою. Дослідження було проведено з допомогою методик: з метою діагностики неузгодженості, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, ступеня незадоволеності поточної життєвої ситуацією, внутрішньої конфліктності використовували опитувальник «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (РСЦД) Фанталової Е. Б., з метою виявлення схильності респондента до певного типу агресивної поведінки використовували методичку Басса-Дарки.

На другому етапі проводилося вивчення відмінностей у показниках агресивності між групами випробовуваних з внутрішньо-особистим конфліктом і без нього, взаємозв'язку внутрішньої конфліктності та агресивності особистості з використанням критерію Спірмена.

На третьому етапі здійснювалася інтерпретація отриманих даних, формулювалися висновки.

«Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (РСЦД) Фанталової Е. Б.

Мета - діагностика неузгодженості, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, ступеня незадоволеності поточної життєвої ситуацією, внутрішньої конфліктності, блокади основних потреб, а також рівня самореалізації, інтегрованості, гармонії.

Для вирішення поставлених завдань і з урахуванням специфіки дослідження рівня особистісного розвитку застосовані психодіагностичні методи з використанням стандартизованих методик на експериментальній і контрольній групах: Опитувальник самовідношення (С. С. Столін), «Самоактуалізаційний тест», САТ (Л. Я. Гозман, М. В. Кроз, М. Ст. Латинська) (адаптація опитувальника особистісної орієнтації (POI) Е. Шостром), Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (адаптація Е. Ф. Бажина, А. М. Еткінда, шкали Дж. Ротера).

Таблиця 1.

Середні показники за методикою Фанталової Е. Б.

	Внутрішньо-особистісний конфлікт	Особі з високим рівнем Внутрішньо-особистісного конфлікту	Особі з середнім рівнем Внутрішньо-особистісного конфлікту	Особі з низьким рівнем Внутрішньо-особистісного конфлікту
Середній показник	45.59	63.67	44.23	24.6

На основі проведеної методики нами були виділені 2 групи – з низьким рівнем внутрішньо-особистісного конфлікту і з високим рівнем внутрішньо-особистісного конфлікту.

Таблиця 2.

Показники агресивності в групі без внутрішньо-особистісного конфлікту і з внутрішньо-особистісним конфліктом

Група	Фізична агресія	непряма агресія	дратівливість	негативізм	образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини
З ВЛК	7.52	7.02	7.55	3.44	6.61	8.58	6.08	6.36
Без ВЛК	5.76	4.76	5.56	2.64	2.80	5.92	5.40	6.16

Аналіз середніх за методикою Басса-Дарки показує, що у групі людей з внутрішньо-особистісним конфліктом спостерігаються більш високі показники фізичної агресії, непрямой агресії, дратівливості, образи, підозрілості, вербальної агресії, також їм властиво більш високе почуття провини.

Для порівняння середніх нами був використаний Т – критерій Стьюдента.

Таблиця 3.

Відмінності між групами респондентів за Т-критерієм Стьюдента

	Середнє без внутрішньо-особистісного конфлікту	Середнє з внутрішньо-особистісним конфліктом	Т критерій Стьюдента	рівень значущості
Фізична агресія	5.760000	7.527778	-5.02968	0.000005
Непряма агресія	4.760000	7.027778	-5.26445	0.000002

	Середнє без внутрішньо-особистісного конфлікту	Середнє з внутрішньо-особистісним конфліктом	T критерій Стьюдента	рівень значущості
Роздратування	5.560000	7.555556	-3.65810	0.000543
Негативізм	2.640000	3.444444	-2.43961	0.017728
Образа	2.800000	6.611111	-13.9948	0.000000
Підозрілість	5.920000	8.583333	-4.44447	0.000039
Вербальна агресія	5.400000	6.083333	-1.65305	0.103632
Почуття провини	6.160000	6.361111	-0.442676	0.659619

Відповідно до наведеної вище таблиці ми бачимо, що між групами з внутрішньо-особистісним конфліктом і без нього є статистично значимі відмінності. Статистично значущі відмінності були виявлені за шкалами:

- Фізична агресія t-критерій Стьюдента -5.02 при рівні значимості $p = 0.000005$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні до прояву фізичної агресії, що виявляється у використанні фізичної сили, спрямованої проти іншого суб'єкта або об'єкта. Зокрема, це може бути як прояв прямої фізичної агресії (безпосередній фізичний напад (бійка), укуси, або непрямой фізичної агресії (руйнування продуктів діяльності іншого, поломка чужих речей).
- Непряма агресія t-критерій Стьюдента -5.26 при рівні значимості $p = 0.000002$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні до прояву непрямой агресії, що виявляється в приховуванні прояви, даного поведінці, або може бути неусвідомлюваною самим суб'єктом агресії.
- Роздратування t-критерій Стьюдента -3.65 при рівні значимості $p = 0.000543$. Таким чином дорослим з внутрішнім конфліктом характерна підвищена дратівливість, що виявляється готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
- Негативізм t-критерій Стьюдента -2.43 при рівні значимості $p = 0.017728$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні опозиційну манеру в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.
- Образа t-критерій Стьюдента -13.99 при рівні значимості $p = 0.000000$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні до про-

- яву заздрості і ненависті до оточуючих за дійсні і вигадані дії.
- Підозрілість t-критерій Стьюдента -4.44 при рівні значимості $p = 0.000039$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні до прояву недовіри, обережності по відношенню до оточуючих людям, крім цього, їм більшою мірою властиво переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
  - Вербальна агресія t-критерій Стьюдента -1.65 при рівні значимості $p = 0.103632$. Таким чином дорослі з внутрішнім конфліктом більш схильні висловом вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльони, загрози).

Групи статистично не розрізняються лише за однією шкалою методики Басса-Дарки – за шкалою почуття провини.

Проведений нами аналіз за T-критерієм Стьюдента свідчить про те, що людям з внутрішньо-особистісним конфліктом властиво агресивна поведінка більшою мірою, ніж людям без внутрішньо-особистісного конфлікту. Люди з внутрішньо-особистісним конфліктом демонструють більш виражену фізичну агресію, непряму агресію, їм більшою мірою властиво роздратування, негативізм, вираженість образи.

Крім цього, люди з внутрішньо-особистісним конфліктом більш підозрілі і схильні до прояву вербальної агресії. У теж час за показником почуття провини групи не мають статистично значущих відмінностей.

Експериментальний етап орієнтований на дослідження ступеня розвитку складових особистісного розвитку піддослідних. Перший етап експерименту проведено на групі 82 випробовуваних, з них 50 (61,3%) осіб жіночої статі і 32 (38,7%) – чоловічої. У таблиці 2.7. представлена статистика опису вибірки з 82 випробовуваних.

Після проведення дослідження, ми почали з'ясовувати, які прийоми і методи допомагають привести психічний стан людини в норму.

Дослідження сутності особистісних особливостей, зокрема деструктивних проблем, які блокують розвиток особистості, актуалізує пошук методів і прийомів виявлення індивідуального аспекту, який можливо пізнати через емоційно-поведінкові прояви людини. Такого пізнання сприяє психодинамічний підхід (М. Кляйн, К. Левін, А. Фрейд та ін).

При цьому є припущення, що ефективно було б орієнтуватися на метафоричність і символічність. Оскільки неусвідомленість власних внутрішніх проблем обумовлена несвідомою сферою, їх важко вербалізувати (свідома сфера), то необхідно «перевести» (перекодувати) ці проблеми в образ або символ (несвідома сфера). Це зумовило використання в даному дослідженні вербальних і невербальних засобів пізнання особистісних неусвідомлених проявів людини.

Крім психодинамічного напрямку використання метафор та образних засобів здійснюється образно-символічними практиками: кататимноімагінативна психотерапія або символ-драма (Х. Льюйнер), спонтанне малювання (С. Гроф).

В даному дослідженні в якості механізму усвідомлення внутрішніх конфліктів виступає візуалізація внутрішніх переживань і проблем особистості з допомогою наступних засобів репрезентації:

- малюнки – графічна візуалізація;
- маніпуляції з камінням і предметними моделями – предметна візуалізація;
- робота з піском та пісочницею – сюжетна візуалізація.

Візуалізація психологічного змісту особливостей і характеристик особистості пізнається в процесі перекодування презентантів (комплекс психологічних малюнків, художні репродукції, предметні моделі, каміння і т. д.) в об'єкт репрезентації в процесі діалогічної взаємодії. У процесі роботи з візуалізованими презентантами можливо їх систематизувати і впорядкувати за допомогою порівняння, узагальнення і класифікації.

Можливість і результативність введення в діагностично-розвиваючий процес візуалізованими презентантами систематизується. По-перше, відбувається емоційне розкриття, «пожвавлення» респондентом візуалізованого презентанта через діалогічну взаємодію психолога з респондентом. По-друге, здійснюється аналіз поведінкового матеріалу респондента з використанням проміжних інтерпретаційних узагальнень.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє визначити внутрішньо-особистісний конфлікт як форму взаємодії протилежних імпульсів, протиріччям внутрішнього світу індивіда. Механізм утворення внутрішньо-особистісного конфлікту полягає в тому, що мотив стає несвідомим, оскільки пригнічується у свідомості іншими мотивами, пов'язаними із заборонами, проте шукає задоволення обхідним шляхом у символічних образах, які не протиставляються соціальним заборонам.

Внутрішньо-особистісний конфлікт, природно властивий внутрішній структурі особистості - нормальне явище. Особистості властиві внутрішні протиріччя і боротьба між різними прагненнями. Зазвичай ця боротьба проходить в межах норми і не порушує гармонійності особистості. Але іноді ця боротьба стає пріоритетною, що визначає поведінку людини і весь спосіб життя.

Проведене емпіричне дослідження дозволило нам сформулювати основні висновки:

Для переважної більшості респондентів характерний середній рівень внутрішньо-особистісного конфлікту. Встановлено, що при наявності внутрішньо-особистісного конфлікту, у респондентів з зони бойових дій підви-

щується рівень агресивного реагування, а саме непряма вербальна і пряма фізична агресія, зростає дратівливість, образливість. Внутрішньо-особистісний конфлікт сприяє зростанню агресивності людини, порушує його міжособистісне взаємодія з оточуючими людьми.

Тривожно-депресивна симптоматика проявляється у багатьох студентів у вигляді образливості, роздратованості, закритості.

В якості методологічних рекомендацій нами запропонована робота в формі тренінгових груп. Дана робота орієнтована на підвищення можливостей самопізнання студентів з метою їх подальшого самовдосконалення і самовизначення; стимулювання співчуття та емпатії; активізація рефлексії, самовиховання, озброєння прийомами роботи над собою; дослідження і розвиток системи ціннісних орієнтацій, які характеризують внутрішню готовність людини до здійснення певної діяльності по задоволенню потреб та інтересів.

Як ми припускаємо дана робота буде сприяти зниженню внутрішньої конфліктності особистості, агресивної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Долинська Л. В. Психологія конфлікту : навч. посіб. - Київ : Каравела, 2017. - 304 с.
2. Галаган В. Я., Орлов В. Ф. Конфліктологія : конспект лекцій для підготовки магістрів усіх форм навчання. - Київ : ДЕТУТ, 2018. - 293 с.

Transliteration of References:

1. Dolinska L. V. (2017) Psychology of conflict. - K.: Karavela. (in Ukr)
2. Galagan V. A., Orlov V. F. (2018) Conflictology : is a compendium of lectures for preparation of master's degrees of all forms of studies. – K. : DETUT. (in Ukr)

KHARTSIY O.M.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7467-8867>

E-mail: harley_99@ukr.net

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF ANXIETY AND DEPRESSIVE SYMPTOMS OF STUDENTS FROM ZONE OF MILITARY OPERATIONS*

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.07>

* публікація здійснена за рахунок спільного гранту СЕІП (Україна - Франція) та БФ «Освіта: майбутнє»